ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

L. A. GEELHOED

της 19ης Φεβρουαρίου 2004 [1]

I — Εισαγωγή

A — *Παρουσίαση της υποθέσεως*

1. Εν προκειμένω, το Tribunal du travail de Bruxelles (Βέλγιο) υπέβαλε δύο προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία εντάσσονται στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων εντός της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως εξετάζεται για ακόμη μία φορά το δικαίωμα των πολιτών της Ενώσεως να διαμένουν σε ένα άλλο κράτος μέλος πλην αυτού του οποίου έχουν την ιθαγένεια.

2. Η απόφαση περί παραπομπής περιγράφει την κατάσταση του Michel Trojani, προσφεύγοντος της κύριας δίκης. Ο ενδιαφερόμενος έχει γαλλική ιθαγένεια, είναι άγαμος και άτεκνος. Επειδή δεν διαθέτει έσοδα, καταλύει προσωρινώς στον Στρατό Σωτηρίας των Βρυξελλών από τις 8 Ιανουαρίου 2002.

3. Ο προσφεύγων της κύριας δίκης ενεγράφη στα μητρώα του Δήμου των Βρυξελλών και του χορηγήθηκε πιστοποιητικό καταχωρίσεως στα μητρώα (έγγραφο προσωρινής διαμονής), το οποίο κάλυπτε τη διαμονή του από τις 8 Απριλίου έως τις 7 Σεπτεμβρίου 2002. Το αιτούν δικαστήριο δεν έχει στη διάθεσή του στοιχεία σχετικά με το καθεστώς του Trojani όσον αφορά τη διαμονή του μετά τις 7 Σεπτεμβρίου 2002, ο ίδιος όμως ο ενδιαφερόμενος προσκόμισε στο Δικαστήριο στοιχεία σύμφωνα με τα οποία διαθέτει άδεια προσωρινής διαμονής πενταετούς διάρκειας.

4. Ο Trojani παρέχει διάφορες υπηρεσίες υπέρ του Στρατού Σωτηρίας επί 30 περίπου ώρες εβδομαδιαίως, στο πλαίσιο ατομικού σχεδίου κοινωνικής και επαγγελματικής αποκαταστάσεως· ως αντάλλαγμα, λαμβάνει ωφελήματα σε είδος, ήτοι κατάλυμα και τροφή, καθώς και συμβολική αμοιβή ύψους 25 ευρώ εβδομαδιαίως προς κάλυψη των βιοτικών αναγκών του.

5. Μη διαθέτοντας τα προς το ζην, ο ενδιαφερόμενος απευθύνθηκε στο Centre public d'aide sociale de Bruxelles (CPAS), προκειμένου να του χορηγηθεί το «mini-

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

mex» (κατώτατο όριο διαβιώσεως, στο εξής: minimex) [2]. Με την αίτησή του, επισήμανε ότι υποχρεούται να καταβάλλει καταρχήν 400 ευρώ μηνιαίως στο άσυλο αστέγων. Ανέφερε, επίσης, ότι επιθυμεί να έχει τη δυνατότητα να εξέρχεται από το άσυλο και να ζει αυτόνομα.

6. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά εν προκειμένω αν, υπό τις συνθήκες αυτές, ένας πολίτης της Ενώσεως απολαύει δικαιώματος διαμονής δυνάμει του κοινοτικού δικαίου. Προς τούτο, υποβάλλει δύο προδικαστικά ερωτήματα. Το πρώτο αφορά τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους για οικονομικούς λόγους διακινούμενους ως εργαζομένους υπό την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ (καθώς και του άρθρου 7, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου) [3], στο πλαίσιο της ελευθερίας εγκαταστάσεως (άρθρο 43 ΕΚ) ή της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (άρθρο 49 ΕΚ). Το δεύτερο ερώτημα στρέφεται γύρω από το άρθρο 18 ΕΚ. Το άρθρο αυτό αναγνωρίζει σε κάθε πολίτη της Ενώσεως το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, με την επιφύλαξη των περιορισμών και των προϋποθέσεων που προβλέπονται από τη Συνθήκη ΕΚ ή βάσει αυτής.

7. Στο πλαίσιο της διαδικασίας, υπέβαλαν παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου ο αιτών, η καθής της κύριας δίκης, η Βελγική, Δανική, Γερμανική και Γαλλική Κυβέρνηση, οι Κυβερνήσεις των Κάτω Χωρών και του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 6ης Ιανουαρίου 2004, οι εν λόγω κυβερνήσεις (πλην της Γερμανικής) και η Επιτροπή εξέθεσαν τις απόψεις τους προφορικώς.

8. Τέλος, η Επιτροπή προτείνει να αναδιατυπωθούν τα ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου, διότι η διαφορά της κύριας δίκης αφορά το δικαίωμα του Trojani να του χορηγηθεί το minimex. Στην εν λόγω υπόθεση δεν πρόκειται για τη χορήγηση πιστοποιητικού διαμονής. Προτείνω στο Δικαστήριο να απορρίψει αυτή την πρόταση της Επιτροπής. Τα ερωτήματα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο ασκούν άμεση επιρροή στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, δεδομένου ότι η απάντηση στο ερώτημα αν ήταν δυνατό να χορηγηθεί στον Trojani πιστοποιητικό διαμονής δυνάμει του κοινοτικού δικαίου —και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποιο πιστοποιητικό— είναι καθοριστική για να κριθεί αν δικαιούται να του χορηγηθεί το minimex.

Β — *Βάση της εκτιμήσεως*

9. Εν προκειμένω, πρόκειται για έναν υπήκοο κράτους μέλους που μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος χωρίς να διαθέτει τους αναγκαίους για τη διαβίωσή του πόρους. Στο

2 — Πρόκειται για το ίδιο επίδομα με εκείνο που αποτέλεσε αντικείμενο της αποφάσεως της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, C-184/99, Grzelczyk (Συλλογή 2001, σ. I-6193).

3 — Κανονισμός της 15ης Οκτωβρίου 1968 περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33). Το άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού αυτού έχει ως εξής: «Ο εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους δεν δύναται στην επικράτεια των άλλων κρατών μελών, να έχει, λόγω της ιθαγενείας του, διαφορετική μεταχείριση από τους ημεδαπούς εργαζομένους, ως προς τους όρους απασχολήσεως και εργασίας, ιδίως όσον αφορά την αμοιβή, την απόλυση, την επαγγελματική επανένταξη ή την επαναπασχόληση αν έχει καταστεί άνεργος».

τελευταίο αυτό κράτος μέλος καταλύει σε άσυλο αστέγων, όπου παρέχει ορισμένες υπηρεσίες. Το ζήτημα που τίθεται είναι αν η κοινοτική έννομη τάξη αναγνωρίζει στον εν λόγω πολίτη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως το δικαίωμα να διαμένει στο εν λόγω κράτος μέλος, ή ακόμη το δικαίωμα να διεκδικήσει στο έδαφός του τη χορήγηση επιδόματος.

10. Ο προβληματισμός αυτός εντάσσεται, κατά την άποψή μου, στο πλαίσιο της εξελίξεως του δικαιώματος διαμονής των πολιτών της Ενώσεως. Στο κοινοτικό δίκαιο, όπως έχει σήμερα, τα κύρια χαρακτηριστικά του εν λόγω δικαιώματος είναι τα ακόλουθα:

α) το δικαίωμα διαμονής αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα που αναγνωρίζεται σε κάθε πολίτη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως. Οι περιορισμοί του πρέπει να είναι όσο το δυνατόν λιγότεροι·

β) το κοινοτικό δίκαιο δέχεται τους περιορισμούς που δικαιολογούνται από το συμφέρον ενός κράτους μέλους να αποφύγει αδικαιολόγητη επιβάρυνση της οικονομίας του·

γ) η Συνθήκη διακρίνει μεταξύ διακινούμενων για οικονομικούς λόγους και διακινούμενων για μη οικονομικούς λόγους. Αμφότερες οι κατηγορίες απολαύουν δικαιώματος διαμονής, αλλά τα δικαιώματα που απορρέουν από τη διαμονή δεν συμπίπτουν. Τα δικαιώματα των για οικονομικούς λόγους διακινούμενων έχουν ευρύτερο περιεχόμενο. Έτσι οι εν λόγω διακινούμενοι δεν υποχρεούνται να αποδείξουν ότι είναι σε θέση να καλύψουν τις βιοτικές τους ανάγκες·

δ) το Δικαστήριο δίδει στην έννοια του εργαζομένου ευρεία ερμηνεία. Η ερμηνεία αυτή ανταποκρίνεται στον σκοπό περί ενισχύσεως, το μέγιστο δυνατόν, του δικαιώματος διαμονής.

11. Όσον αφορά το σημείο α': με την απόφαση Baumbast και R [4], το Δικαστήριο αναγνώρισε άμεσο αποτέλεσμα στο προβλεπόμενο από το άρθρο 18, παράγραφος 1, ΕΚ δικαίωμα διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών. Το δικαίωμα αυτό κατέστη, ως εκ τούτου, αυτοτελές και άμεσης εφαρμογής, ανεξαρτήτως των λόγων για τους οποίους ζητείται η διαμονή. Με τις προτάσεις μου στην υπόθεση εκείνη [5], περιέγραψα το δικαίωμα διαμονής του πολίτη της Ενώσεως ως δικαίωμα που πρέπει να μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς και είναι ιδιαίτερης σημασίας για τον πολίτη.

12. Το εν λόγω δικαίωμα διαμονής αποτελεί, επομένως, θεμελιώδες δικαίωμα που αναγνωρίζεται σε κάθε πολίτη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως [6]. Αφενός, αυτός είναι ο λόγος για

4 — Απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2002, C-413/99 (Συλλογή 2002, σ. I-7091, σκέψη 84).

5 — Σημείο 110 των προτάσεων.

6 — Αυτό προκύπτει επίσης από το γεγονός ότι το εν λόγω δικαίωμα περιελήφθη στον Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, που υπεγράφη στη Νίκαια στις 18 Δεκεμβρίου 2000 (ΕΕ C 364, σ. 1) (καθώς και στο μέρος II του σχεδίου Συντάγματος).

τον οποίο θεσπίστηκαν ορισμένες κοινοτικές ρυθμίσεις περιέχουσες διατάξεις οι οποίες ενισχύουν την άσκηση του δικαιώματος διαμονής. Οι σημαντικότερες, εν προκειμένω, ρυθμίσεις είναι ο κανονισμός 1612/68, όσον αφορά τους διακινούμενους εργαζομένους, και η οδηγία 90/364/ΕΟΚ του Συμβουλίου [7] που καθιερώνει δικαίωμα διαμονής για τους διακινούμενους που δεν ασκούν οικονομική δραστηριότητα. Αφετέρου, το δικαίωμα διαμονής δεν πρέπει να υπόκειται σε περιορισμούς ή να εξαρτάται από προϋποθέσεις, παρά μόνον αν αυτό επιβάλλεται από επιτακτικό λόγο εθνικού συμφέροντος.

13. Όσον αφορά το σημείο β': το κοινοτικό δίκαιο αναγνωρίζει δύο κατηγορίες εννόμου συμφέροντος των κρατών μελών ικανές να δικαιολογήσουν περιορισμούς ή προϋποθέσεις ως προς την άσκηση του δικαιώματος διαμονής:

— τους περιορισμούς που στηρίζονται σε λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας, σύμφωνα με τις διατάξεις της οδηγίας 64/221/ΕΟΚ του Συμβουλίου [8].

— τους περιορισμούς που σκοπό έχουν — όπως προκύπτει από την τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 90/364— να αποτραπεί το ενδεχόμενο οι κάτοχοι του δικαιώματος διαμονής να προκαλέσουν αδικαιολόγητη επιβάρυνση της οικονομίας του κράτους υποδοχής. Αυτό παρακωλύει την προσφυγή στο δικαίωμα διαμονής, όταν στόχος είναι ο κοινωνικός τουρισμός προς ένα κράτος μέλος που εξασφαλίζει ευνοϊκότερες συνθήκες από πλευράς κοινωνικής ασφαλίσεως.

Εν προκειμένω, κεντρική θέση καταλαμβάνει αυτή η δεύτερη κατηγορία εννόμου συμφέροντος. Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για τον καθορισμό των προϋποθέσεων υπό τις οποίες τα κράτη μέλη μπορούν να περιορίσουν το δικαίωμα διαμονής προκειμένου να αποτρέψουν το ενδεχόμενο υπερβολικής επιβαρύνσεως της δημόσιας οικονομίας.

14. Όσον αφορά το σημείο γ': οι περιορισμοί του δικαιώματος διαμονής που επιτρέπει το κοινοτικό δίκαιο —λόγω της υπερβολικής επιβαρύνσεως της δημόσιας οικονομίας— αποτελούν συνάρτηση του αν πρόκειται για διακινούμενους για οικονομικούς ή μη οικονομικούς λόγους:

— τα πρόσωπα που μπορούν να χαρακτηριστούν διακινούμενοι για οικονομικούς λόγους θεωρούνται ικανά να καλύψουν τις βιοτικές ανάγκες τους με τη μισθωτή ή ανεξάρτητη απασχόλησή τους·

7 — Οδηγία της 28ης Ιουνίου 1990 σχετικά με το δικαίωμα διαμονής (ΕΕ L180, σ. 26).

8 — Οδηγία της 25ης Φεβρουαρίου 1964 περί του συντονισμού των ειδικών μέτρων για τη διακίνηση και τη διαμονή αλλοδαπών, τα οποία δικαιολογούνται για λόγους δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας ή δημοσίας υγείας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 16). Η ρύθμιση αυτή, που εφαρμόζεται καταρχήν μόνο στους για οικονομικούς λόγους διακινούμενους και στα μέλη της οικογένειάς τους, κηρύχθηκε εφαρμοστέα, μεταξύ άλλων, με το άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 90/364, στα άτομα που μετανάστεύουν για μη οικονομικούς λόγους.

— οι λοιποί πρέπει να διαθέτουν επαρκείς πόρους και να μπορούν, επιπλέον, να αποδείξουν ότι καλύπτονται από ασφάλεια υγείας. Συναφώς, το άρθρο 1 της οδηγίας 90/364 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν το δικαίωμα διαμονής στους υπηκόους των άλλων κρατών μελών «υπό τον όρο ότι διαθέτουν οι ίδιοι και τα μέλη της οικογενείας τους υγειονομική ασφάλιση που να καλύπτει το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής, καθώς και επαρκείς πόρους ώστε να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής προνοίας του κράτους μέλους υποδοχής».

15. Ως εκ τούτου, τα δικαιώματα των οποίων απολαύει πράγματι ένας πολίτης εξαρτώνται από το καθεστώς που του αναγνωρίζει η Συνθήκη στον τομέα της διαμονής. Τα δικαιώματα αυτά είναι πληρέστερα όταν ένας πολίτης μπορεί να θεωρηθεί διακινούμενους για οικονομικούς λόγους, κατά την έννοια των άρθρων 39 ΕΚ, 43 ΕΚ ή 49 ΕΚ. Είναι άνευ σημασίας αν οι δραστηριότητες που ασκεί στη χώρα υποδοχής του αποφέρουν αρκετά έσοδα ώστε να ζει αξιοπρεπώς. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 7 του κανονισμού 1612/68, ο εν λόγω πολίτης μπορεί να διεκδικήσει —εφόσον πρόκειται για διακινούμενο εργαζόμενο— τις ίδιες παροχές με αυτές των οποίων μπορούν να τύχουν οι ημεδαποί εργαζόμενοι.

16. Αυτοί, εξάλλου, οι διακινούμενοι εργαζόμενοι απέλαυαν ήδη δικαιωμάτων δυνάμει της αρχικής Συνθήκης ΕΟΚ. Το δικαίωμα διαμονής των διακινούμενων για μη οικονομικούς λόγους αναγνωρίστηκε μόλις με τη Συνθήκη ΕΚ (από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και εφεξής) χωρίς να τους αναγνωρίζονται (ακόμη) απολύτως ισοδύναμα δικαιώματα.

17. Αξίζει, συναφώς, να επισημανθεί ότι, από ιστορικής απόψεως, η διαφορετική μεταχείριση διακινούμενων για οικονομικούς λόγους και διακινούμενων για μη οικονομικούς λόγους στηρίζεται, κατά την άποψή μου, σε θεμελιωδώς διαφορετικές προσεγγίσεις. Για να εκπληρωθεί ο στόχος περί εσωτερικής αγοράς, έπρεπε να εξαλειφθούν όσο το δυνατόν περισσότερο τα εμπόδια στο διακρατικό εμπόριο, συμπεριλαμβανομένων όσων αφορούν τον τομέα της παραγωγής, που ισοδυναμεί με την απασχόληση. Η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων ανήχθη σε θεμελιώδες δικαίωμα όλων των πολιτών της Ενώσεως σε μεταγενέστερο στάδιο.

18. Στο παρόν στάδιο, η διαφορετική μεταχείριση παρατηρείται κυρίως σε πρακτικό επίπεδο. Στο μέτρο που τα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως και το επίπεδο των υπηρεσιών δεν έχουν εναρμονιστεί, ελλοχεύει κίνδυνος κοινωνικού τουρισμού προς κράτη μέλη που εξασφαλίζουν ευνοϊκότερες συνθήκες από πλευράς κοινωνικής ασφαλίσεως. Δεν είναι όμως αυτή η πρόθεση της Συνθήκης που, σε μεγάλο βαθμό, παραχωρεί τις αρμοδιότητες στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής στα κράτη μέλη. Ο κοινοτικός νομοθέτης εκκίνησε από την αρχή ότι ένας διακινούμενος για οικονομικούς λόγους δεν θα διεκδικήσει εντός του κράτους υποδοχής μια παροχή προοριζόμενη να καλύψει τις βιοτικές του ανάγκες. Το άρθρο 7 του

κανονισμού 1612/68 αναγνωρίζει κατεξοχήν στον διακινούμενο εργαζόμενο δικαιώματα στον τομέα των συνθηκών εργασίας και άλλα κοινωνικά προνόμια που διευκολύνουν τη διαμονή του, όπως τη χορήγηση υποτροφιών για την πραγματοποίηση σπουδών στα τέκνα του υπό όρους αντίστοιχους εκείνων που ισχύουν για τα τέκνα των ημεδαπών εργαζομένων [9].

19. Κατά τα λοιπά, το βασικό αυτό αξίωμα του κοινοτικού νομοθέτη, σύμφωνα με το οποίο ο διακινούμενος καλύπτει για οικονομικούς λόγους πλήρως τις βιοτικές ανάγκες του, έχει μειονεκτήματα. Αναφέρομαι, για παράδειγμα, στους μηχανισμούς που καθιέρωσαν τα κράτη μέλη στα κατώτερα επίπεδα της αγοράς εργασίας, βάσει των οποίων οι αρχές συμπληρώνουν τον μισθό των ατόμων που εμφανίζουν τόσο χαμηλή παραγωγικότητα ώστε, ακόμη και λαμβάνοντας την κατώτατη προβλεπόμενη αμοιβή, δεν φθάνουν σε επίπεδο οικονομικής αποδοτικότητας (βλ. επίσης σκέψεις 29 επ. των προτάσεων).

20. Όσον αφορά το σημείο δ': το Δικαστήριο δίδει στην έννοια του εργαζομένου —ακόμη και στην έννοια του παρέχοντος υπηρεσίες— ευρεία ερμηνεία. Η ευρεία αυτή ερμηνεία εξηγείται από την ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος διαμονής, που αρχικώς χορηγούνταν μόνο στους για οικονομικούς λόγους διακινούμενους, λαμβανομένου υπόψη του ρόλου της οικονομικής μετανάστευσεως στη διαδικασία ευρωπαϊκής εντάξεως.

9 — Αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1992, C-3/90, Bernini (Συλλογή 1992, σ. I-1071), και της 8ης Ιουνίου 1999, C-337/97, Meeusen (Συλλογή 1999, σ. I-3289).

21. Όπως προαναφέρθηκε, ακόμη και σήμερα το δικαίωμα διαμονής του διακινούμενου για οικονομικούς λόγους έχει ευρύτερο περιεχόμενο από αυτό του διακινούμενου για μη οικονομικούς λόγους. Συνεπώς, η ευρεία ερμηνεία της έννοιας του εργαζομένου εξακολουθεί να συμβάλλει στην ενίσχυση της πληρέστερης εφαρμογής του θεμελιώδους δικαιώματος κάθε πολίτη της Ενώσεως να διαμένει στο έδαφος των κρατών μελών της Ενώσεως.

22. Από αυτά τα ουσιώδη στοιχεία εκκινεί η εκτίμηση της παρούσας υποθέσεως.

23. Πρέπει να εξεταστεί αν δραστηριότητες όπως αυτές που ασκούνται εν προκειμένω υπέρ του Στρατού Σωτηρίας εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της έννοιας του εργαζομένου, στην οποία το Δικαστήριο δίδει ευρεία ερμηνεία. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να καθοριστεί αν η ερμηνεία αυτή είναι τόσο ευρεία ώστε εκτείνεται στις ειδικές και ασυνήθεις δραστηριότητες που ασκεί ο Trojani υπέρ του Στρατού Σωτηρίας (πρώτο ερώτημα).

24. Αν δεν συμβαίνει αυτό, οι βελγικές αρχές μπορούν καταρχήν να αρνηθούν το δικαίωμα διαμονής σε ένα πρόσωπο που, μολονότι δεν είναι σε θέση να καλύψει πλήρως τις βιοτικές του ανάγκες, απολαύει ασύλου σε έναν ιδιωτικό οργανισμό όπως ο Στρατός Σωτηρίας. Η πραγματική δυνατότητα του Βασιλείου του Βελγίου να ασκήσει την αρμοδιότητα αυτή στην περίπτωση του

Trojani εξαρτάται από την ερμηνεία του άρθρου 18 ΕΚ (δεύτερο ερώτημα).

II — Το πρώτο ερώτημα

Α — *Μια ανομοιογενής πραγματικότητα*

25. Η Συνθήκη από μακρού διακρίνει μεταξύ διαφόρων ειδών οικονομικής διακινήσεως, ενώ η Συνθήκη του Μάαστριχτ αναγνωρίζει δικαίωμα διαμονής σε πολίτες που διακινούνται για μη οικονομικούς λόγους. Τα δικαιώματα που μπορούν να προβάλουν οι διάφορες κατηγορίες διακινούμενων πολιτών εντός του κράτους μέλους υποδοχής δεν είναι ισοδύναμα. Το στοιχείο αυτό έχει ήδη επισημανθεί. Κατά συνέπεια, είναι πάντα σκόπιμο να καθορίζεται σε ποια κατηγορία ανήκει ένας διακινούμενος πολίτης.

26. Η έννοια του εργαζομένου κατά το άρθρο 39 ΕΚ και τη σχετική κοινοτική νομοθεσία αποτελεί, αφ' εαυτής, σαφή έννοια, στηριζόμενη κατ' ουσία σε μια απλή κατάσταση. Ένα πρόσωπο μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος προκειμένου να εργαστεί εκεί. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να συναντήσει τα ελάχιστα δυνατά εμπόδια. Συνεπώς, πρέπει να μπορεί να μεταφέρει την οικογένειά του, τα δε μέλη της οικογένειάς του αποκτούν επίσης ορισμένα δικαιώματα εντός του κράτους μέλους υποδοχής.

27. Στην πράξη, ωστόσο, η έννοια αυτή εξακολουθεί να εγείρει προβλήματα. Οι δραστηριότητες που τα πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων των διακινούμενων, ασκούν σε επαγγελματικό ή μη επίπεδο εμφανίζουν πολλές παραμέτρους, με αποτέλεσμα να μην είναι πάντα εύκολη η διάκριση μεταξύ κύριας δραστηριότητας και δευτερευουσών δραστηριοτήτων. Υπάρχουν άτομα που εργάζονται υπό καθεστώς μερικής απασχολήσεως, που ενδεχομένως ασκούν παραλλήλως και άλλες δραστηριότητες (ως ανεξάρτητοι), η δε παροχή υπηρεσιών, αυτή καθαυτή, μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Έτσι, δεν πρόκειται πάντα είτε για μισθωτούς εργαζομένους (των οποίων τα δικαιώματα απορρέουν από το άρθρο 39 ΕΚ και τη στηριζόμενη στο άρθρο 40 ΕΚ παράγωγη νομοθεσία), είτε για ανεξάρτητους εργαζομένους (στους οποίους εφαρμόζονται τα άρθρα 43 επ.), αλλά είναι δυνατόν οι εργαζόμενοι να είναι συγχρόνως μισθωτοί και ανεξάρτητοι. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του φοιτητή που απασχολείται παρεμπιπτόντως για να αυξήσει τα εισοδήματά του. Σε παρεμφερή κατάσταση βρίσκονται πρόσωπα σαν τον Trojani, που, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους σε άλλο κράτος μέλος, ασκούν μια δραστηριότητα που, εν πάση περιπτώσει, προφανώς δεν συνιστά πλήρη απασχόληση και δεν τους επιτρέπει να καλύπτουν πλήρως τις βιοτικές ανάγκες τους.

28. Επομένως, το επαγγελματικό καθεστώς ενός προσώπου δεν είναι πάντα σαφές, αλλά έχει συχνά σύνθετο χαρακήρα. Ό,τι ισχύει για τα πρόσωπα ισχύει και για την απασχόληση. Στην καθημερινότητα, η απασχόληση λαμβάνει διάφορες μορφές και δεν είναι πάντα εύκολο να εξακριβωθεί αν πρόκειται για οικονομική δραστηριότητα που συγκεν-

τρώνει τα τέσσερα κύρια στοιχεία μιας σχέσεως εργασίας. Είναι γεγονός ότι αυτό ισχύει για τα κατώτερα επίπεδα της αγοράς εργασίας. Στην περίπτωση απασχολήσεως σε έναν ιδιωτικό οργανισμό χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα όπως ο Στρατός Σωτηρίας, η διάκριση μεταξύ αμειβόμενης απασχολήσεως και εθελοντικής εργασίας δεν είναι πάντα προφανής. Ωστόσο, ακόμη και αν μια καθορισμένη απασχόληση επιδοτείται με δημόσιους πόρους, δεν είναι πάντα σαφές εκ των προτέρων αν η δραστηριότητα που ασκείται χάρη στην εν λόγω επιδότηση έχει κυρίως οικονομικό χαρακτήρα. Αυτό εξαρτάται από τους στόχους της επιδοτήσεως καθώς και από την επίδρασή της στην αγορά.

29. Ο ολλανδικός νόμος Wet sociale werkvoorziening (WSW), που αποτέλεσε αντικείμενο της υποθέσεως Bettray [10], αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο νόμος αυτός σκοπό έχει την προαγωγή της επαγγελματικής αποκαταστάσεως των ατόμων με ανεπαρκή παραγωγικότητα —για παράδειγμα λόγω σωματικής ή διανοητικής αναπηρίας–, προκειμένου να μπορέσουν να ενταχθούν στην επαγγελματική ζωή και να αποκτήσουν θέση εργασίας υπό τους ίδιους όρους με άλλα άτομα. Άλλο παράδειγμα, πάντα στις Κάτω Χώρες, είναι η απόφαση Besluit in- en doorstroombanen [11], βάσει της οποίας παρέχεται ενίσχυση για την εξασφάλιση θέσεων εργασίας αποκλειστικώς στα άτομα που είναι άνεργα για μεγάλο χρονικό διάστημα, με σκοπό την ένταξη ή την επανένταξή τους στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή.

10 — Απόφαση της 31ης Μαΐου 1989, C-344/87, Bettray (Συλλογή 1989, σ. 1621).

11 — Stbl. 1999, σ. 591.

30. Τα εν λόγω συστήματα σκοπούν στην ένταξη στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Στόχος είναι, σε αμφότερες τις περιπτώσεις, να καταστεί δυνατή η ένταξη των ατόμων που, σε διαφορετική περίπτωση, δεν θα μπορούσαν να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, τα συστήματα αυτά χρησιμεύουν ως κοινωνικό πλέγμα, έχουν όμως και οικονομική διάσταση. Η επιδότηση τέτοιου είδους απασχολήσεως συνεπάγεται εκμετάλλευση της ικανότητας απασχολήσεως των ενδιαφερομένων, παρά τις περιορισμένες διαστάσεις της, στην αγορά εργασίας. Τα εν λόγω συστήματα δημιουργούν, εξάλλου, καταστάσεις παρεμφερείς προς επαγγελματικές δραστηριότητες ασκούμενες υπό συνήθεις συνθήκες. Το προϊόν της απασχολήσεως διατίθεται, στην πραγματικότητα, στην αγορά υπό μορφήν εμπορευμάτων ή υπηρεσιών. Επιπλέον, το —παράδοξο— αποτέλεσμα των εν λόγω συστημάτων σε οικονομικό επίπεδο μπορεί να είναι ο αθέμιτος ανταγωνισμός μεταξύ της επιδοτούμενης απασχολήσεως και της απασχολήσεως υπό τις συνήθεις συνθήκες αγοράς.

31. Η εν λόγω προβληματική περί της υπάρξεως ανομοιογενούς πραγματικότητας αντιμετωπίστηκε από το Δικαστήριο με τον ακόλουθο τρόπο. Έδωσε ευρεία ερμηνεία στο ατομικό πεδίο εφαρμογής της κατ' άρθρον 39 ΕΚ έννοιας του εργαζομένου: μια σχέση εργασίας που χαρακτηρίζεται από σύντομη διάρκεια, χαμηλή ένταση και αποφέρει μικρά εισοδήματα εμπίπτει καταρχήν στο εν λόγω πεδίο εφαρμογής.

32. Πάντως, ακόμη και με μια τέτοια προσέγγιση του ζητήματος, εξακολουθούν να ανακύπτουν νέα προβλήματα, καθόσον, ενώπιον μιας ανομοιογενούς πραγματικότητας, κάθε περιορισμός είναι σε κάποιο βαθμό αυθαίρετος. Αυτή η πραγματικότητα όμως καθίσταται ολοένα και πιο ανομοιογενής. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η

εκτίμηση της υπό κρίση υποθέσεως. Πρέπει να ληφθεί υπόψη, στο πλαίσιο αυτό, η ισχύουσα νομολογία του Δικαστηρίου και ιδίως οι αποφάσεις Bettray και Steymann [12], οι οποίες θα εξεταστούν στη συνέχεια στο κεφάλαιο Β.

Β — *Η σχετική με την έννοια του εργαζομένου νομολογία*

33. Όπως προαναφέρθηκε, το Δικαστήριο έδωσε ευρεία ερμηνεία στο ατομικό πεδίο εφαρμογής της κατ' άρθρον 39 ΕΚ έννοιας του εργαζομένου. Επί του σημείου αυτού, είναι σκόπιμη η παραπομπή σε ορισμένες συγκεφαλαιωτικές σκέψεις της πρόσφατης αποφάσεως Ninni-Orasche [13].

34. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει, καταρχάς, την πάγια νομολογία σύμφωνα με την οποία η κατ' άρθρο 39 ΕΚ έννοια του εργαζομένου έχει κοινοτικό περιεχόμενο και δεν πρέπει να ερμηνεύεται περιοριστικά. Το Δικαστήριο παραπέμπει στις αποφάσεις Lawrie-Blum, Brown, Bernini και Meeusen [14]. Η έννοια αυτή πρέπει να ορίζεται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, τα οποία χαρακτηρίζουν στη σχέση εργασίας λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ενδιαφερομένων.

35. Το κύριο χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι ότι ένα πρόσωπο παρέχει, για ορισμένο διάστημα, υπηρεσίες υπέρ άλλου προσώπου και υπό τη διεύθυνσή του, έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή (βλ. αποφάσεις Lawrie-Blum, Bettray en Meeusen [15]). Όπως ορθώς επισημαίνει η Επιτροπή με τις γραπτές παρατηρήσεις της, το Δικαστήριο επισημαίνει, επομένως, ότι πρέπει να συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις: συνέχεια της δραστηριότητας, ύπαρξη σχέσεως εξαρτημένης εργασίας και λήψη αμοιβής.

36. Υπό το πρίσμα της νομολογίας αυτής, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το γεγονός ότι μια μισθωτή απασχόληση έχει σύντομη διάρκεια δεν δύναται, αφ' εαυτού, να αποκλείσει την εν λόγω δραστηριότητα από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 39 ΕΚ. Για να χαρακτηριστεί ένα πρόσωπο ως εργαζόμενος, πρέπει τουλάχιστον να ασκεί πραγματικές και ουσιαστικές δραστηριότητες, εξαιρουμένων εκείνων που είναι τόσο περιορισμένες ώστε θεωρούνται αμιγώς δευτερεύουσες και επικουρικές. Το Δικαστήριο παραπέμπει, επί του σημείου αυτού, στις αποφάσεις Levin en Meeusen [16].

37. Για να εξακριβώσει, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, αν πρόκειται για πραγματικές και ουσιαστικές δραστηριότητες, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να στηριχθεί σε αντι-

12 — Απόφαση Bettray, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 10, και απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1988, 196/87, Steymann (Συλλογή 1988, σ. 6159).

13 — Απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2003, C-413/01, Ninni-Orasche (Συλλογή 2003, σ. I-13187, σκέψεις 23 επ.).

14 — Αποφάσεις της 3ης Ιουλίου 1986, C-66/85, Lawrie-Blum (Συλλογή 1986, σ. 2121, σκέψη 16), της 21ης Ιουνίου 1988, C-197/86, Brown (Συλλογή 1988, σ. 3205, σκέψη 21), Bernini, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 14, και Meeusen, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 13.

15 — Αποφάσεις Lawrie-Blum, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 14, σκέψη 17, Bettray, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 10, σκέψη 12, και Meeusen, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 13.

16 — Αποφάσεις της 23ης Μαρτίου 1982, C-53/81, Levin (Συλλογή 1982, σ. 1035, σκέψη 17), και Meeusen, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 13.

κειμενικά κριτήρια και να εκτιμήσει συνολικώς όλα τα στοιχεία της υποθέσεως που αφορούν τη φύση τόσο των οικείων δραστηριοτήτων όσο και την επίμαχη σχέση εργασίας.

38. Κατόπιν αυτού, θα ασχοληθώ με την τελευταία από τις τρεις προαναφερθείσες προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν, ήτοι την αμοιβή. Η προϋπόθεση αυτή παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο της εκτιμήσεως της διαφοράς. Από τις αποφάσεις Lawrie-Blum και Bernini [17], που αφορούν πρόσωπα που πραγματοποιούν πρακτική άσκηση στο πλαίσιο επαγγελματικής καταρτίσεως, προκύπτει ότι ακόμη και οι λαμβάνοντες ελάχιστη αμοιβή μπορούν να χαρακτηριστούν ως εργαζόμενοι. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δεν απαιτεί η αμοιβή να είναι αρκετά υψηλή ώστε ο ενδιαφερόμενος να μπορεί να καλύψει πλήρως τις βιοτικές του ανάγκες. Είναι σκόπιμη, επί του σημείου αυτού, η παραπομπή στην απόφαση Levin [18], με την οποία το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η αμοιβή μπορεί να είναι κατώτερη «της ελαχίστης αμοιβής που εξασφαλίζεται στον συγκεκριμένο τομέα. Καμία διάκριση δεν δύναται να γίνει σχετικώς, μεταξύ των προσώπων που επιθυμούν να αρκούνται στα εισοδήματα που αποκομίζουν από μια τέτοια δραστηριότητα και εκείνων που συμπληρώνουν τα εισοδήματα αυτά με άλλα, είτε προερχόμενα από αγαθά είτε από την εργασία κάποιου μέλους της οικογενείας τους που τα συνοδεύει». Σημειωτέον ότι το Δικαστήριο δεν κάνει λόγο για την περίπτωση στην οποία εμπίπτει η παρούσα υπόθεση, δηλαδή για την περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος επιδιώκει να αυξήσει τα εισοδήματά του λαμβάνοντας κοινωνική παροχή.

39. Το Δικαστήριο υιοθετεί την ίδια στάση όσον αφορά την παραγωγικότητα του ενδιαφερομένου. Ακόμη και ένα πρόσωπο χαμηλής παραγωγικότητας —για παράδειγμα ένας ασκούμενος— μπορεί να χαρακτηριστεί ως εργαζόμενος. Δεν πρέπει, ωστόσο, οι δραστηριότητες να μην είναι τόσο περιορισμένες ώστε να καταλήγουν να είναι αμιγώς περιφερειακές και επικουρικές. Το Δικαστήριο κρίνει ότι το ζήτημα αυτό επαφίεται στην εκτίμηση του εθνικού δικαστηρίου.

40. Όπως προκύπτει και από τις παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου, τα πραγματικά περιστατικά εν προκειμένω είναι ως ένα βαθμό ανάλογα προς αυτά της υποθέσεως Bettray [19]. Κατά τα παρεμβαίνοντα στη δίκη κράτη μέλη, από την απόφαση αυτή προκύπτει ότι ο Trojani —κατ' αναλογία προς την υπόθεση Bettray— δεν μπορεί να θεωρηθεί εργαζόμενος, η δε Επιτροπή έχει αντίθετη άποψη.

41. Η υπόθεση Bettray αφορούσε την απασχόληση στο πλαίσιο του ολλανδικού νόμου (WSW). Όπως προκύπτει από την απόφαση του Δικαστηρίου, ο νόμος αυτός αποτελούσε κανονιστική ρύθμιση διέπουσα την παροχή υπηρεσιών από πρόσωπα που για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα δεν είναι σε θέση, λόγω των περιστάσεων που άπτονται της καταστάσεώς τους, να εργαστούν υπό κανονικές συνθήκες, με σκοπό τη διατήρηση, αποκατάσταση ή βελτίωση της ικανότητάς τους προς εργασία. Προς τούτο, ιδρύονται εταιρίες ή εργασιακές ενώσεις με αποκλειστικό σκοπό να παρέχουν στα εν λόγω

17 — Αποφάσεις Lawrie-Blum, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 14, σκέψεις 19 έως 21, και Bernini, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 15.

18 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 16.

19 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 10.

πρόσωπα τη δυνατότητα ασκήσεως εμμίσθων δραστηριοτήτων υπό συνθήκες κατά τις οποίες λαμβάνονται υπόψη, στο μέτρο του δυνατού, οι εφαρμοστέοι κατά νόμο κανόνες και συνήθειες για την άσκηση έμμισθης δραστηριότητας υπό κανονικές συνθήκες [20].

42. Κατά το Δικαστήριο, είναι άνευ σημασίας αν η παραγωγικότητα των ατόμων που εισέρχονται στην αγορά εργασίας είναι χαμηλή, ή αν η αμοιβή καταβάλλεται σε μεγάλο βαθμό χάρη σε δημόσια επιχορήγηση. Καθοριστικό στοιχείο είναι το ότι «οι ασκούμενες στο πλαίσιο του WSW δραστηριότητες θεωρούνται ως πραγματικές και γνήσιες οικονομικές δραστηριότητες μόνον εφόσον δεν αποτελούν μέσον αγωγής αποκαταστάσεως ή επανεντάξεως των προσώπων που τις ασκούν [...]. [Ο]ι επίδικες θέσεις εργασίας προορίζονται αποκλειστικά για πρόσωπα τα οποία, λόγω περιστάσεων που άπτονται της καταστάσεώς τους, δεν είναι σε θέση να εργαστούν υπό κανονικές συνθήκες». Το Δικαστήριο αποδίδει επίσης ιδιαίτερη σημασία στο ότι ο ενδιαφερόμενος δεν είχε επιλεγεί με γνώμονα την ικανότητά του να ασκήσει ορισμένη δραστηριότητα. Ασκούσε δραστηριότητες επινοηθείσες σύμφωνα με τις φυσικές και διανοητικές ικανότητές του, στο πλαίσιο επιχειρήσεων ή εργασιακών ενώσεων που ιδρύονται ειδικώς για την επίτευξη σκοπού κοινωνικού χαρακτήρα [21].

43. Είναι σκόπιμη η αντιπαραβολή των πραγματικών περιστατικών της προπαρατεθείσας υποθέσεως Bettray προς εκείνα της υποθέσεως Steymann [22]. Ο Steymann ήταν μέλος της κοινότητας Bhagwan και εργαζόταν για λογαριασμό της στο πλαίσιο της διεκπεραιώσεως εμπορικών υποθέσεών της. Η εν λόγω κοινότητα αξίωνε από τα μέλη της να πραγματοποιούν εργασίες για λογαριασμό της· εν πάση περιπτώσει, σπανίως απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αυτή. Η κοινότητα Bhagwan εξασφαλίζει στα μέλη της τα αναγκαία για τη διαβίωσή τους μέσα, παρέχοντάς τους και συμβολικό χρηματικό ποσό, ανεξαρτήτως της φύσεως και της εκτάσεως των εργασιών που πραγματοποιούν.

44. Καταρχάς, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η συμμετοχή σε μια κοινότητα θρησκευτικού ή άλλου πνευματικού ή φιλοσοφικού προσανατολισμού δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, παρά μόνο στο μέτρο που μπορεί να θεωρηθεί ως οικονομική δραστηριότητα κατά την έννοια του άρθρου 2 ΕΚ. Το Δικαστήριο φρονεί ότι ένα μέλος της κοινότητας Bhagwan —όπως ο Steymann— εμπίπτει στην έννοια του εργαζομένου, μολονότι το αντιστάθμισμα που λαμβάνει το πρόσωπο αυτό προκύπτει εμμέσως μόνον από τις υπηρεσίες που πράγματι παρέσχε. Αποδίδω ακόμη μεγαλύτερη σημασία στο ότι το Δικαστήριο δεν εξετάζει αν όντως υφίσταται σχέση εξαρτημένης εργασίας, αν δηλαδή ο Steymann υποχρεούται να ασκήσει ορισμένες δραστηριότητες καθορισθείσες από την κοινότητα.

20 — Βλ. σκέψη 5 της προπαρατεθείσας στην υποσημείωση 10 αποφάσεως Bettray. Ο νόμος WSW τροποποιήθηκε σημαντικά έκτοτε.

21 — Βλ., συναφώς, την περιγραφή της υποθέσεως Bettray στην απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 1998, C-1/97, Birden (Συλλογή 1998, σ. I-7747, σκέψη 30).

22 — Απόφαση προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 12, βλ. ιδίως σκέψη 11.

45. Ποια είναι η καθοριστική διαφορά μεταξύ των προπαρατεθεισών υποθέσεων Bettray και Steymann; Πέραν των τριών προϋποθέσεων που αναφέρθηκαν στο σημείο 35 των προτάσεων, το Δικαστήριο εμμένει στην οικονομική φύση της δραστηριότητας. Η απόφαση Steymann είναι σαφής επί του σημείου αυτού. Τίθεται όμως το εξής ερώτημα: δεν είναι επίσης οικονομικής φύσεως οι δραστηριότητες που ασκεί ένα πρόσωπο στο πλαίσιο του νόμου WSW; Προφανώς, το Δικαστήριο θεωρεί τον εν λόγω νόμο ως απλό μηχανισμό που εξυπηρετεί την ένταξη μειονεκτούντων ατόμων στην κοινωνία και όχι ως μορφή απασχολήσεως —επιδοτούμενη, βεβαίως, αλλά εντούτοις πραγματική— που συνεπάγεται την παραγωγή αγαθών για την αγορά.

Γ —*Η απάντηση αυτή καθαυτή*

47. Η υπό κρίση υπόθεση αντανακλά όσα περιέγραψα ανωτέρω ως ανομοιογενή πραγματικότητα. Ο Trojani ασκεί συγκεκριμένες δραστηριότητες για τον Στρατό Σωτηρίας και είναι, εν πάση περιπτώσει, βέβαιο ότι οι δραστηριότητες αυτές συνδέονται άμεσα με τη φιλοξενία του σε ένα από τα άσυλα του εν λόγω οργανισμού και ότι, επιπλέον, δεν του επιτρέπουν να καλύψει τις βιοτικές του ανάγκες. Για τον λόγο αυτό ζητεί συμπληρωματική παροχή, η οποία πρέπει να του εξασφαλίζει το minimex.

46. Λαμβανομένης υπόψη της ουσίας της προαναφερθείσας νομολογίας —που δίδει ιδιαιτέρως ευρεία ερμηνεία στην έννοια του εργαζομένου— η προπαρατεθείσα απόφαση Bettray πρέπει να ερμηνευθεί εντασσόμενη στο ειδικό πλαίσιό της, εντός του οποίου ο σκοπός περί εντάξεως στην κοινωνία που επιδιώκει ο νόμος WSW είναι καθοριστικός. Το Δικαστήριο τονίζει την περιορισμένη έκταση του συμπεράσματος που συνήγαγε στο πλαίσιο της εν λόγω αποφάσεως ως εξής: «το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Δικαστήριο στην υπόθεση Bettray [...] δεν ακολουθεί τη γραμμή της νομολογίας σχετικά με την ερμηνεία της εννοίας αυτής στο κοινοτικό δίκαιο [και] εξηγείται μόνον από τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης περιπτώσεως» [23].

48. Όπως προκύπτει από τα προεκτεθέντα, το Δικαστήριο έδωσε ευρεία ερμηνεία στην έννοια του εργαζομένου, οπότε ακόμη και δραστηριότητες περιορισμένης εκτάσεως, χαμηλών αμοιβών και μικρής παραγωγικότητας αρκούν για να χαρακτηρισθεί ο ενδιαφερόμενος ως εργαζόμενος. Θα υπάρχει σχέση εργασίας εφόσον συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις: συνεχής δραστηριότητα, σχέση εξαρτημένης εργασίας και αμοιβή.

49. Αν υποτεθεί ότι οι δραστηριότητες που ασκεί ο Trojani για τον Στρατό Σωτηρίας πληρούν τις τρεις προϋποθέσεις, το Δικαστήριο αντιμετωπίζει, κατ' ουσία, το εξής ερώτημα: πρέπει ο Trojani, στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ασκεί τις δραστηριότητές του, να θεωρηθεί ως διακινούμενος εργαζόμενος; Τα κράτη μέλη που παρενέβησαν στην παρούσα υπόθεση έδω-

23 — Απόφαση Birden, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 21, σκέψη 31.

σαν αρνητική απάντηση το ερώτημα αυτό [24]. ο αιτών της κύριας δίκης και η Επιτροπή απάντησαν καταφατικά.

50. Συμμερίζομαι την άποψη των εν λόγω κρατών μελών. Τι συμβαίνει, πράγματι, στην υπόθεση αυτή;

51. Ο Trojani, που είναι Γάλλος, μεταβαίνει στις Βρυξέλλες και καταλύει στον Στρατό Σωτηρίας. Είναι άστεγος και προφανώς πληροί όλες τις προϋποθέσεις για να γίνει δεκτός από τον εν λόγω οργανισμό. Ο Στρατός Σωτηρίας είναι μια θρησκευτική κοινότητα με αποστολή να παρέχει αρωγή στα άτομα που την έχουν ανάγκη. Ζητεί από τα άτομα που καταλύουν εκεί, εφόσον συναινούν, να πραγματοποιούν ορισμένες εργασίες. Οι εργασίες αυτές μπορούν να θεωρηθούν ως αντιστάθμισμα της παροχής στέγης (ιδίως για να καθίσταται δυνατό για τον Στρατό Σωτηρίας και τα άσυλά του να λειτουργούν υπό λογικές, από οικονομικής απόψεως, συνθήκες), αλλά και ως ένα βήμα προς την κοινωνική επανένταξη του προσώπου που βρίσκεται σε ανάγκη.

52. Βάσει της εθνικής νομοθεσίας, τα άσυλα αστέγων, στα οποία συγκαταλέγεται ο Στρατός Σωτηρίας, επιδοτούνται από τις αρμόδιες βελγικές αρχές, αποστολή τους είναι δε η παροχή στέγης σε άτομα με προβλήματα προσωπικής, κοινωνικής ή βιοποριστικής φύσεως, στερούμενα της δυνατότητας να ζήσουν αυτόνομα. Σκοπός της παροχής στέγης είναι να προαγάγει την αυτονομία και τη φυσική ευεξία των ατόμων αυτών καθώς και την επανένταξή τους στην κοινωνία [25].

53. Όπως ορθώς επισήμανε η Γαλλική Κυβένηση, το κύριο στοιχείο της σχέσεως μεταξύ του Στρατού Σωτηρίας και του Trojani είναι η παροχή στέγης και όχι οι προσφερόμενες από αυτόν υπηρεσίες. Οι υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων καθηκόντων, την καθαριότητα των χώρων του ασύλου, πρόκειται δε για μια υποχρέωση που συνδέεται με την παροχή στέγης και που ουδεμία σχέση έχει, για παράδειγμα, με τις αγγαρείες που πρέπει να εκτελούνται στους ξενώνες νέων [26]. Ο Trojani δεν απευθύνθηκε στον οργανισμό αυτό με σκοπό να παράσχει εκεί υπηρεσίες, ούτε όμως ο Στρατός Σωτηρίας τον επέλεξε βάσει των προσόντων του για να εκτελέσει συγκεκριμένες υπηρεσίες. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η υπό κρίση υπόθεση είναι ανάλογη προς την υπόθεση Bettray [27]. Ο Trojani δεν ετάχθη στην υπηρεσία του Στρατού Σωτηρίας.

54. Υπό τις συνθήκες αυτές, είναι δύσκολο να θεωρηθεί ο Trojani ως εργαζόμενος και, ως εκ τούτου, ο Στρατός Σωτηρίας ως εργοδότης του. Αυτό δεν θα ήταν ευκταίο, εξάλλου, δεδομένων των επιταγών που θέτει

24 — Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου φρονεί, εξάλλου, ότι πρόκειται κυρίως για ερώτημα επί των πραγματικών περιστατικών, στο οποίο πρέπει να απαντήσει το αιτούν δικαστήριο.

25 — Άρθρο 2 του διατάγματος της Επιτροπής της γαλλικής κοινότητας της 27ης Μαΐου 1999 (*Moniteur Belge* της 18ης Ιουνίου 1999).

26 — Παραθέτω ως παράδειγμα τους ξενώνες νέων, διότι (σύμφωνα με τη δικογραφία) ο Trojani, πριν καταλύσει στον Στρατό Σωτηρίας, διέμενε στον ξενώνα νέων Jacques Brel των Βρυξελλών.

27 — Βλ., μεταξύ άλλων, το σημείο 42 των προτάσεων.

συχνά το εθνικό δίκαιο προκειμένου για συμβάσεις εργασίας. Αναφέρομαι, για παράδειγμα, στις υποχρεώσεις περί ελάχιστου ποσού αμοιβής και περί συμμετοχής των εργαζομένων στις αποφάσεις της επιχειρήσεως.

55. Επιπλέον, το Δικαστήριο, με την προπαρατεθείσα απόφαση Bettray, προσέδωσε ορισμένες αποχρώσεις στο περιεχόμενο της έννοιας του εργαζομένου, προκειμένου για δραστηριότητες μη οικονομικού χαρακτήρα. Στην υπόθεση εκείνη επρόκειτο για υπηρεσίες παρασχεθείσες με προοπτική την ένταξη του ενδιαφερομένου στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Ωστόσο, το προϊόν της εργασίας του ενδιαφερομένου κυκλοφόρησε στην αγορά. Όπως επισημάνθηκε, το Δικαστήριο τονίζει ότι η εν λόγω απόφαση εξηγείται μόνον από τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης υποθέσεως. Αυτό δεν σημαίνει πάντως ότι μια διαπίστωση ανάλογη προς αυτή της αποφάσεως Bettray δεν θα δικαιολογούνταν σε υπόθεση όπως η προκείμενη, στην οποία ο οικονομικός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων είναι ακόμη πιο επουσιώδης απ' όσο στην υπόθεση Bettray.

56. Ως εκ τούτου, θα επανέλθω στην προσωρινή διαπίστωσή μου όσον αφορά το πρώτο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου. Στην περίπτωση που οι δραστηριότητες που άσκησε ο Trojani υπέρ του Στρατού Σωτηρίας πληρούν τις τρεις προϋποθέσεις από τις οποίες το Δικαστήριο εξαρτά την ύπαρξη σχέσεως εργασίας, φρονώ ότι, υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της παρούσας υποθέσεως, δεν υφίσταται σχέση εργασίας αυτή καθαυτή. Η σχέση μεταξύ του Trojani και του εν λόγω οργανισμού χαρακτηρίζεται, κατ' ουσία, από την παροχή ασύλου και όχι από την παροχή υπηρεσιών. Θεωρώ, επίσης, σημαντικό ότι οι εν λόγω δραστηριότητες δεν είναι οικονομικής φύσεως, ούτε καν σε δευτερεύον επίπεδο, ενώ η εφαρμογή του άρθρου 39 ΕΚ προϋποθέτει ότι οι δραστηριότητες έχουν οικονομικό χαρακτήρα. Συνεπώς, καταλήγω ότι ο Trojani δεν μπορεί να θεωρηθεί εργαζόμενος κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ.

57. Πρέπει, επιπλέον, να επισημανθούν και τα εξής: κατά την άποψή μου, δεν έχει αποδειχθεί ότι πληρούται η τρίτη προϋπόθεση υπάρξεως σχέσεως εργασίας, ήτοι η παροχή υπηρεσιών έναντι αμοιβής. Θα παραπέμψω και στο σημείο αυτό στις παρατηρήσεις της Γαλλικής Κυβερνήσεως, η οποία υποστηρίζει ότι το άσυλο που παρέσχε στον Trojani ο Στρατός Σωτηρίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντιστάθμισμα των παρασχεθεισών υπηρεσιών, αλλά, αντιθέτως, οι υπηρεσίες καθαυτές μπορούν να θεωρηθούν ως αντιστάθμισμα της παροχής στέγης.

58. Θεωρώ ορθή αυτή την άποψη. Προσφέρεται μια παροχή στον Trojani. Οι δραστηριότητές του ασκούνται ως αντιστάθμισμα της εν λόγω παροχής. Συνεπώς, δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για εργασία έναντι αμοιβής.

59. Στην άποψη αυτή μπορεί να αντιταχθεί ότι ο Trojani λαμβάνει (μικρή) χρηματική αμοιβή για τις δραστηριότητες που ασκεί, συμβολικού ποσού 25 ευρώ την εβδομάδα.

Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου[28], η αμοιβή δεν πρέπει να αρκεί για να καλύπτει ο εργαζόμενος τις βιοτικές ανάγκες του. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι, για παράδειγμα, ένας ασκούμενος που λαμβάνει περιορισμένου ποσού επίδομα ασκουμένου απολαύει χωρίς όρους δικαιώματος διαμονής ως εργαζόμενος.

60. Δεν αποκλείεται ότι μια πληρωμή της τάξεως των 25 ευρώ την εβδομάδα σε συνδυασμό με μια παροχή σε είδος είναι αρκετά υψηλή ώστε να θεωρηθεί ότι στοιχειοθετείται σχέση εργασίας. Ωστόσο, το συμβολικό ποσό για τα μικροέξοδα δεν λαμβάνεται υπόψη ως αμοιβή για τις παρασχεθείσες υπηρεσίες, αλλά ως αμοιβή της υπηρεσίας που προσφέρει ο Στρατός Σωτηρίας. Η χορήγηση συμβολικού ποσού για τα μικροέξοδα εμπίπτει στην κοινωνική αποστολή του Στρατού Σωτηρίας, προκειμένου τα άτομα που καταλύουν εκεί να μπορούν πράγματι να εξέρχονται από το άσυλο για κάποιο διάστημα της ημέρας.

61. Λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών περιστατικών που μου γνωστοποιήθηκαν, καταλήγω ότι ο Trojani δεν μπορεί να επικαλεστεί την ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, προκειμένου να αποκτήσει δικαίωμα διαμονής στο Βέλγιο.

III — Το δεύτερο ερώτημα

62. Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου προϋποθέτει την ερμηνεία του κατ' άρθρο 18 ΕΚ —θεμελιώδους— δικαιώματος του πολίτη της Ένωσης να διαμένει στο έδαφος των κρατών μελών, με την επιφύλαξη των περιορισμών και των όρων που προβλέπονται από τη Συνθήκη ή βάσει αυτής. Από την απόφαση Baumbast και R[29] και εφεξής, η προσφυγή των κρατών μελών στους εν λόγω περιορισμούς και όρους υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, ιδίως σε έλεγχο αναλογικότητας.

63. Όπως επισημάνθηκε, η οδηγία 90/364 παρέχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να αρνηθούν το δικαίωμα διαμονής στους πολίτες της Ένωσης που δεν διαθέτουν επαρκείς για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών τους πόρους. Οι διατάξεις της εν λόγω οδηγίας αποτελούν, επομένως, περιορισμό του δικαιώματος διαμονής που προβλέπεται από ή βάσει της Συνθήκης, κατά την έννοια του άρθρου 18 ΕΚ. Όλα τα κράτη μέλη που παρενέβησαν στην υπό κρίση υπόθεση καταλήγουν ότι ο Trojani δεν μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 18 ΕΚ για να αποκτήσει δικαίωμα διαμονής στο Βέλγιο. Όπως είναι αναμενόμενο, ο Trojani έχει αντίθετη άποψη και υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι οι περιορισμοί του δικαιώματος διαμονής πρέπει να ερμηνεύονται στενά.

28 — Βλ. σημείο 38 των προτάσεων.

29 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4, σκέψεις 86 επ.

64. Η Επιτροπή ακολουθεί διαφορετική συλλογιστική, αναφέροντας ότι η οδηγία 90/364 εισάγει όντως περιορισμό του δικαιώματος διαμονής, αλλά όχι του αναγνωριζόμενου από το άρθρο 18 ΕΚ δικαιώματος μεταβάσεως σε άλλα κράτη μέλη. Επισημαίνει ότι η εν λόγω οδηγία καθίσταται εφαρμοστέα αφ' ης στιγμής ένα πρόσωπο ζητεί να του χορηγηθεί κάρτα διαμονής. Οι πολίτες της Ενώσεως έχουν προθεσμία έξι μηνών για να αναζητήσουν το εν λόγω πιστοποιητικό διαμονής. Κατά την Επιτροπή, η προθεσμία αυτή προκύπτει από την απόφαση Antonissen [30], με την οποία το Δικαστήριο αναγνωρίζει εύλογη προθεσμία έξι μηνών για την αναζήτηση εργασίας εντός άλλου κράτους μέλους. Κατά την περίοδο αυτή, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 39 ΕΚ ακόμη και αν δεν εργάζονται πραγματικά.

65. Πριν δοθεί η απάντηση αυτή καθαυτή, θα εξεταστεί η συλλογιστική της Επιτροπής. Η άποψή της είναι ορθή στον βαθμό που αναφέρει ότι ένας πολίτης της Ένωσης που κυκλοφορεί στο έδαφος των κρατών μελών δεν υπόκειται στους περιορισμούς που απορρέουν από την οδηγία 90/364. Ως εκ τούτου, σε έναν ευρωπαϊκό χώρο στον οποίο καταργήθηκαν οι έλεγχοι στα εσωτερικά σύνορα, είναι υπερβολική η απαίτηση να διαθέτει κάθε ταξιδιώτης επαρκείς πόρους για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι πρέπει να δοθεί εύλογη προθεσμία κατ' αναλογία προς την προπαρατεθείσα απόφαση Antonissen. Στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, είναι αναγκαία η προθεσμία για την αναζήτηση εργασίας. Η προθεσμία αυτή συμβάλλει στην άσκηση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Σε τι όμως θα χρειαζόταν η εν λόγω προθεσμία στην περίπτωση ενός διακινούμενου για μη οικονομικούς λόγους; Το πρόσωπο αυτό δεν χρειάζεται να αναζητήσει ούτε εργασία ούτε οτιδήποτε άλλο. Τέλος, επισημαίνω ότι από τα στοιχεία που μου γνωστοποιήθηκαν προκύπτει ότι ο Trojani διαθέτει κάρτα διαμονής. Αυτός ο λόγος αρκεί για να διαπιστωθεί ότι η συλλογιστική της Επιτροπής δεν ασκεί επιρροή στη διαφορά της κύριας δίκης.

66. Στο σημείο αυτό θα δοθεί η απάντηση, αυτή καθαυτή, η οποία συνίσταται σε δύο σημεία. Πρώτον, πρέπει να καθοριστεί αν ένας από τους περιορισμούς ή όρους του άρθρου 18, παράγραφος 1, in fine, ΕΚ έχει εφαρμογή στις συγκεκριμένες περιστάσεις. Δεύτερον, η εφαρμογή των εν λόγω περιορισμών ή όρων πρέπει να τηρεί την αρχή της αναλογικότητας.

67. Ως προς το πρώτο σημείο: αναμφίβολα, ο Trojani δεν διαθέτει τους αναγκαίους πόρους για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του. Ακριβώς για τον λόγο αυτό ζητεί από τις βελγικές αρχές να του χορηγήσουν το minimex. Ως εκ τούτου, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του περιορισμού που προβλέπει το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 90/364. Σημειωτέον, επίσης, ότι η δεύτερη φράση της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού ορίζει ότι οι πόροι είναι επαρκείς, όταν υπερβαίνουν το όριο στο οποίο μπορεί το κράτος μέλος υποδοχής να παράσχει κοινωνική πρόνοια στους υπηκόους του, λαμβανομένης υπόψη της προσωπικής καταστάσεως του αιτούντος.

30 — Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1991, C-292/89 (Συλλογή 1991, σ. I-745, σκέψη 21).

68. Το δεύτερο σημείο άπτεται της αναλογικότητας. Κατά πάγια νομολογία, ο έλεγχος της τηρήσεως της αρχής της αναλογικότητας σημαίνει ότι τα θεσπιζόμενα εθνικά μέτρα πρέπει να είναι κατάλληλα και αναγκαία για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου σκοπού [31]. Εθνικά μέτρα περιορίζοντα το δικαίωμα διαμονής δεν πρέπει, συνεπώς, να θίγουν δυσανάλογα την άσκηση του δικαιώματος αυτού. Με την απόφαση Baumbast και R [32], το Δικαστήριο έκρινε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος διαμονής θίγει δυσανάλογα το δικαίωμα αυτό, λαμβανομένου υπόψη ότι, κατ' ουσία —χωρίς να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της εν λόγω υποθέσεως—, ο Baumbast, μολονότι δεν πληρούσε κατά γράμμα όλες τις προϋποθέσεις του άρθρου 1 της οδηγίας 90/364, δεν συντηρούνταν με έξοδα του Δημοσίου της χώρας υποδοχής.

69. Συνεπώς, δεδομένου του θεμελιώδους χαρακτήρα του δικαιώματος διαμονής που αναγνωρίζεται σε κάθε πολίτη της Ενώσεως, θα ήταν δυσανάλογο ένα κράτος μέλος να περιορίζει το δικαίωμα αυτό για τυπικούς λόγους, χωρίς να μπορεί να επικαλεστεί επί της ουσίας λόγους επιτακτικού εθνικού συμφέροντος.

70. Τι σημαίνει αυτό εν προκειμένω; Είναι γεγονός ότι ο Trojani δεν μπορεί να καλύψει τις βιοτικές του ανάγκες, καθόσον προσφεύγει στην κοινωνική πρόνοια του Βελγίου. Η άρνηση του δικαιώματος διαμονής δεν είναι δυσανάλογη, καθόσον οι περιορισμοί και όροι που προβλέπει η οδηγία 90/364 αφορούν ακριβώς άτομα όπως ο Trojani, τα οποία εξαρτώνται —τουλάχιστον για σημαντικό μέρος των εσόδων τους— από την κοινωνική ασφάλιση του κράτους μέλους υποδοχής. Το κοινοτικό δίκαιο στηρίζεται στην αρχή ότι τα εξαρτώμενα από την κοινωνική ασφάλιση άτομα συντηρούνται από το κράτος μέλος του οποίου είναι υπήκοοι.

71. Το τελευταίο κρίσιμο ερώτημα συνίσταται στο αν ο τρόπος με τον οποίο μεταχειρίζονται οι βελγικές αρχές τον Trojani εισάγει απαγορευόμενη δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας. Η Επιτροπή ασχολείται ακροθιγώς με το ερώτημα αυτό, υπενθυμίζοντας ότι στον Trojani δεν χορηγήθηκε το minimex, ενώ, αντιθέτως, ένας Βέλγος υπήκοος που βρίσκεται σε παρεμφερή κατάσταση θα δικαιούνταν την παροχή αυτή βάσει της εθνικής νομοθεσίας.

72. Στο ερώτημα περί ενδεχόμενης άνισης μεταχειρίσεως, η απάντησή μου είναι η εξής. Καταρχάς, διαπιστώνω ότι η ενδεχόμενη άνιση μεταχείριση δεν σχετίζεται με την πρόσβαση του Trojani στο βελγικό έδαφος, αλλά με την άρνηση χορηγήσεως παροχής. Δεν είναι αυτό το αντικείμενο των ερωτημάτων του αιτούντος δικαστηρίου. Εντούτοις, θεωρώ ανώφελο να προβώ σε παρατηρήσεις επί του ζητήματος αυτού, δεδομένης ιδίως της ιδιαίτερης σημασίας που του αποδόθηκε στο πλαίσιο της διαδικασίας.

31 — Βλ., όσον αφορά το άρθρο 18 ΕΚ, την προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4 απόφαση Baumbast και R, σκέψη 91.

32 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4 απόφαση Baumbast και R, σκέψη 92.

73. Το αν υφίσταται απαγορευόμενη δυσμενής διάκριση λόγω ιθαγένειας εξαρτάται από το καθεστώς στο οποίο υπάγεται ένας πολίτης της Ενώσεως από πλευράς δικαιώματος διαμονής. Αν ο εν λόγω πολίτης αντλεί το δικαίωμα διαμονής από την κοινοτική έννομη τάξη, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος αυτού. Από την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων προκύπτει ότι δεν θα μπορέσει να τύχει διαφορετικής μεταχειρίσεως, όταν ζητήσει τη χορήγηση κοινωνικής παροχής. Τέτοια κατάσταση περιγράφεται στην απόφαση Grzelczyk [33], η οποία αφορούσε επίσης τη χορήγηση minimex. Ωστόσο, είναι δυνατό να εισαχθεί δυσμενής διάκριση λόγω ιθαγένειας, ακόμη και αν η άδεια διαμονής χορηγήθηκε αποκλειστικώς βάσει του εθνικού δικαίου, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Trojani. Αυτό θα συνέβαινε ενδεχομένως αν είχε χορηγηθεί στον Trojani άδεια απεριόριστης διαμονής. Στην περίπτωση αυτή, το καθεστώς του Trojani, από πλευράς διαμονής, θα ήταν παρεμφερές με αυτό ενός Βέλγου υπηκόου, η δε άρνηση χορηγήσεως παροχής δεν θα αποτελούσε συνέπεια διαφορετικού καθεστώτος διαμονής, αλλά διαφορετικής ιθαγένειας. Πάντως, τέτοια άδεια δεν χορηγήθηκε εν προκειμένω.

74. Αν, αντιθέτως —και από τη δικογραφία προκύπτει ότι αυτό συμβαίνει εν προκειμένω—, χορηγήθηκε άδεια προσωρινής διαμονής και ο ενδιαφερόμενος πολίτης της Ενώσεως δεν απολαύει δικαιώματος διαμονής χωρίς όρους, σύμφωνα με την απόφαση Kaba [34], δεν μπορεί να επικαλεστεί την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων προκειμένου να λάβει κοινωνική παροχή από το κράτος μέλος υποδοχής. Το δικαίωμα που απορρέει από το πιστοποιητικό του διαμονής δεν συμπίπτει σε όλα τα επίπεδα με το δικαίωμα διαμονής του οποίου απολαύει ένα πρόσωπο που ζει και είναι εγκατεστημένο στο Βέλγιο σύμφωνα με τη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους [35].

75. Κατόπιν των ανωτέρω, διαπιστώνω ότι δεν υφίσταται, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, δυσμενής διάκριση λόγω ιθαγένειας απαγορευόμενη από το κοινοτικό δίκαιο.

76. Ως εκ τούτου, καταλήγω ότι, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, όπως έχει σήμερα, ένα κράτος μέλος έχει εξουσία να αρνηθεί το δικαίωμα διαμονής σε έναν πολίτη της Ενώσεως που βρίσκεται σε κατάσταση, από πλευράς πραγματικών περιστατικών, αντίστοιχη αυτής του Trojani. Ο εν λόγω πολίτης δεν μπορεί να διεκδικήσει δικαίωμα διαμονής βάσει του άρθρου 18 ΕΚ, αν και εφόσον δεν διαθέτει επαρκείς πόρους για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του.

33 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2.

34 — Απόφαση της 6ης Μαρτίου 2003, C-466/00, Kaba (Συλλογή 2003, σ. I-2219, σκέψη 46).

35 — Ibidem, σκέψη 49.

IV — Πρόταση

77. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στα ερωτήματα του Tribunal du travail de Bruxelles την εξής απάντηση:

«1) Ένας πολίτης της Ευρωπαϊκής Ενώσεως που δεν διαθέτει επαρκείς πόρους, που καταλύει σε άσυλο αστέγων εντός κράτους μέλους του οποίου δεν έχει την ιθαγένεια και που, στο πλαίσιο αυτό, παρέχει υπηρεσίες στο εν λόγω άσυλο αστέγων επί 30 περίπου ώρες εβδομαδιαίως, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα ωφελήματα σε είδος που καλύπτουν τις βιοτικές του ανάγκες εντός του ίδιου του ασύλου αστέγων καθώς και ένα συμβολικό ποσό, δεν μπορεί να επικαλεστεί την ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ, προκειμένου να αποκτήσει δικαίωμα διαμονής.

2) Υπό τα πραγματικά περιστατικά που περιγράφονται στην απάντηση στο πρώτο ερώτημα, ένας πολίτης της Ευρωπαϊκής Ενώσεως δεν μπορεί, ομοίως, να διεκδικήσει δικαίωμα διαμονής βάσει του άρθρου 18 ΕΚ αν και εφόσον δεν διαθέτει ιδίους πόρους.»